

ŘEMESLA ■ TRADICE ■ TECHNIKA

Krajkářství

Alena Vondrušková
Iva Prošková

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umístování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

Alena Vondrušková, Iva Prošková

KRAJKÁŘSTVÍ

Vydala Grada Publishing, a. s.

U Průhonu 22, Praha 7

obchod@grada.cz, www.grada.cz

tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400

jako svou 2004. publikaci

Odpovědná redaktorka Erika Novotná

Sazba CDS

Fotografie na obálce a v knize archiv autorek,

Muzeum krajky Vamberk, archiv B. Matraji

Ilustrace Iva Prošková

Počet stran 164 a 8 stran barevné přílohy

První vydání, Praha 2004

Vytiskla tiskárna PBtisk Příbram

Prokopská 8, Příbram VI

© Grada Publishing, a. s., 2004

Cover Design © Grada Publishing, a. s., 2004

Názvy produktů, firem apod. použité v knize mohou být ochrannými známkami nebo registrovanými ochrannými známkami příslušných vlastníků.

ISBN 978-80-247-6426-9 (pdf)

ISBN 80-247-0670-9 (print)

ÚVOD	7
■ HISTORIE	9
POČÁTKY KRAJKÁŘSTVÍ	11
STAROVĚK	11
STŘEDOVĚK	11
ITÁLIE - KOLÉBKKA KRAJKY	12
ZÁKAZY PŘEPYCHU	15
ZÁPADNÍ EVROPA	17
ITÁLIE	18
NIZOZEMSKO	21
FLANDERSKÉ KRAJKY	25
ŠPANĚLSKO	29
ANDALUSIE	31
GALICIE	32
KASTILIE	33
KATALÁNSKO	34
VALENCIE	36
PORTUGALSKO	37
FRANCIE	39
ANGLIE	43
NĚMECKO	49
DÁNSKO, ŠVÉDSKO, FINSKO	50
RAKOUSKO	52
VÝCHODNÍ EVROPA	53
RUSKO	53
SLOVENSKO	58
KRAJKÁŘSTVÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH	61
VÝROBNÍ CENTRA V ČECHÁCH	64
VÝROBNÍ CENTRA NA MORAVĚ A VE SLEZSKU	69
KRAJKA NA LIDOVÉM KROJI	71
ORGANIZACE VÝROBY A OBCHODU	72
STÁTNÍ PODPORA, ŠKOLY A SPOLKY	75
20. STOLETÍ	79
ČESKÁ KRAJKÁŘSKÁ ŠKOLA	82
KRAJKA V BĚHU STALETÍ	89

■	TECHNIKA PALIČKOVÁNÍ	93
	NÁSTROJE A POMŮCKY	95
	PŘÍPRAVNÉ PRÁCE	100
	ZÁKLADNÍ TECHNICKÉ POJMY	102
■	TYPY ČESKÝCH KRAJEK	109
	TYPY ČESKÝCH KRAJEK	111
	PÁSKOVÉ KRAJKY	111
	MNOHOPÁROVÉ KRAJKY	112
	TYPY KRAJEK A ČESKÁ TERMINOLOGIE	113
■	VZORNÍK	115
■	SLOVNÍK ZÁKLADNÍCH DRUHŮ KRAJEK .	149
	SLOVNÍK ZÁKLADNÍCH DRUHŮ KRAJEK	151
■	LITERATURA	159

ÚVOD

Ve městě Bruggy žila krásná dívka jménem Serena. Milovala mladíka jménem Arnout, ale nemohla si ho vzít za muže, protože musela stále sedět u kolovrátku a příst, aby uživila své čtyři sestry a čtyři bratry. Byla smutná a nešťastná. Až jednou se při procházce posadila pod strom, zasnila se a usnula. I strom zesmutněl a uronil stříbrné nitě, které na její zástěrce vytvořily překrásný vzor. Serena doma ustříhla nit z kolovrátku a upalíčkovala krajku s tímto vzorem. Krajka byla tak zvláštní a krásná, že ji hned koupil bohatý kupec. A tak Serena paličkovala další a další krajky se vzorem, který jí napověděl sen, spánek a strom. Mnoho lidí pak její krajky kupovalo a Serena zbohatla. Vzala si Arnouta za muže a žili spolu šťastně až do smrti.

■ obrázek 1 Vamberecké děti na počátku 20. stol. (MK Vamberk)

To je jen jedna z pověstí, které se vyprávějí o vzniku krajek. O počátcích evropského krajkářství hovoří kromě nich jen velmi omezený okruh písemných a ikonografických pramenů, stejně jako fragmenty nejstarších krajek. Proto je velmi obtížné přesně zmapovat historii krajkářského umění.

V průběhu staletí se krajka stala důležitým výrobním odvětvím ve většině evropských zemích a nacházela široké uplatnění zejména na oděvech všech společenských vrstev. Její produkce byla v určitých historických obdobích velmi rozsáhlá, a i když krajkářství prošlo obdobím úpadku, dodnes nezaniklo.

České země se v průběhu 17. až 19. století staly jedním z hlavních výrobních center. Výroba krajek byla soustředěna zejména do oblastí Krušných hor, Šumavy a podhůří Orlických hor, ale menší krajkářská střediska se vyvíjela i v dalších regionech. Ve 20. století se pak postupně rozvíjela česká krajkářská škola, která získala skvělé jméno v zahraničí.

Přesto však u nás dosud neexistuje publikace, která by komplexně shrnula vývoj paličkované krajky v českých zemích i v zahraničí. Také proto vznikla tato kniha, kterou autorky věnují všem zkušeným i začínajícím krajkářkám.

HISTORIE

POČÁTKY KRAJKÁŘSTVÍ

I přes četné doklady, které potvrzují prastarý původ techniky paličkování, stále převládá názor, že paličkovaná krajka vznikla v italských Benátkách v 16. století, odkud se pak rozšířila do celé Evropy. Toto konstatování je však poněkud zjednodušující. Je historickým faktem, že v 16. století došlo v Benátkách poprvé k masové výrobě krajek, šitých a posléze paličkovaných, určených k prodeji. To ovšem neznamená, že by technika paličkování nebyla známa již mnohem dříve.

Již F. Nevill Jackson ve své práci z roku 1900 konstatuje, že se krajka obecně vyvinula v Malé Asii, na styčném území mezi Východem a Evropou. Tam jsou doloženy nejstarší formy krajek. O původu textilních technik mohou svědčit i dochované výrazy, které mají stejný slovní základ. Například výšivka se v italštině nazývá „ricamo“ a podobné slovo se objevuje v arabštině – „rabuna“. Krajka je italsky „trine“, v arabštině „target“.

STAROVĚK

Počátky paličkování lze pravděpodobně hledat již ve starověku. Paličky a dokonce zbytky krajky byly nalezeny ve starověkém Egyptě při analýze oblečení mumií, uložených v sarkofáziích. Nejstarší evropský nález kostěných paliček pochází z Kypru a lze ho datovat do pozdně římského prostředí (4. stol. n. l.). Části měst, která ležela na mořském pobřeží, byla zničena zemětřesením a následnou přílivovou vlnou. V ruinách se při archeologickém průzkumu v letech 1980–1990 objevilo asi 200 kusů paliček. Jde o soubor, který nelze interpretovat jinak než jako nástroje pro výrobu paličkováné krajky.

Nepřímými důkazy jsou také doklady o běžném rozšíření techniky síťování, která je pokládána za jeden z předstupňů paličkování.

STŘEDOVĚK

Otázkou, která pravděpodobně nebude nikdy detailně zodpovězena, je další cesta paličkováné krajky a její rozšíření v Evropě před epochou italskou v 16. století. I ze středověku existují doklady, nikoli však na obrazech, které jediné bývají nesporným pramenem. Kusé informace lze hledat jen v ojediněle dochovaných písemných dokladech. Analýza je o to složitější, že výrazy, používané ve starých zprávách, nemají obvykle jasný význam.

V roce 1246 objednal papež Inocenc IV. ornáty, které měly být poslány do Říma pro jeho potřebu. V oficiálním dopisu anglickému opatovi nařizuje, aby dílo bylo zdobeno technikou, již nazývá „anglické dílo“ nebo „jeptišská práce“. Jako jeptišská práce se později v Anglii a často i v jiných zemích západní Evropy označovala právě paličkováná krajka.

I přes tento svým způsobem unikátní a ne zcela jistý doklad se ovšem zdá, že se technika paličkování krajky uchovala ve středověku spíše ve východním Středomoří, kde na-

vazovala na starší antickou tradici. O krajkářství hovoří ojediněle byzantské písemné prameny. Významné místo v rozvoji výroby krajek měla zřejmě jedna ze součástí liturgického ornátu, který kněží používali při bohoslužbách. Od nejstarších časů nosili jakousi košili, lemovanou krajkou, která stříhem navazovala na antické oblečení. Této oděvní součástce se říkalo dalmatika. Název je odvozen od místa, kde se poprvé užívala - Dalmácie.

K území Balkánu se vážou i unikátní části liturgických textilií, dochované v pravoslavných kláštorech, právě tak jako ojedinělé zmínky v písemných pramenech. Zcela pominout nemůžeme ani všeobecně rozšířenou legendu, která se o vzniku paličkované krajky na Balkáně vypráví. Je důležité, že tato legenda byla známá také v italských Benátkách.

Podle ní žil na pobřeží Jaderského moře v Dalmácii mladý rybář. Zasnoubil se s krásnou dívkou, která pro něj zhotovila novou síť jako dárek. Když ji poprvé vrhl do moře, vylovil jen kusy mořské trávy a kousky bílého korálu. Záhy poté byl odveden, aby sloužil v benátském loďstvu. Truchlící dívce po něm zbyla jako vzpomínka pouze poškozená síť, kterou začala opravovat, zacelila děravá místa tak, že na nich z nití zhotovila napodobeniny korálů a spirálek mořské trávy. Efekt byl tak krásný, že začala dostávat objednávky. A tak začala vyrábět paličkovanou krajkou se síťovou půdicí.

To vše ukazuje, že stopy paličkované krajky ve středověku směřují na území tehdejší byzantské říše a na jadranské pobřeží, do Dalmácie. Z historických souvislostí pak vyplývá i další cesta přes Benátky do západní Evropy. Benátská republika totiž ovládala ve 14. a 15. století část Dalmácie a hlavním benátským přístavem byl Dubrovník.

V průběhu staletí po rozpadu římské říše můžeme sledovat postupný přesun některých uměleckořemeslných znalostí z východu na západ. Vynikající židovští, ale též křesťanští řemeslníci, kteří žili v Sýrii a v Palestině, se od 8. století stěhovali pod tlakem islámu na území byzantské říše, na Balkán a Egejské ostrovy. V 11. a 12. století platila právě tato oblast z hlediska uměleckého řemesla za technicky nejvyspělejší na území středověké Evropy.

Situace se ovšem změnila počátkem 13. století. Tehdy vojska čtvrté křížové výpravy, podplacená Benátčany, dobyla Konstantino-

pol a zasadila těžkou ránu skomírajícímu byzantskému císařství. Ihned poté odtud začali Benátčané, často i násilím, stěhovat zručné řemeslníky na svá území. Zatímco významnější řemesla (jako třeba sklářství) přesunuli přímo do samotných Benátek, jiné výrobce zřejmě usadili na další, jimi ovládaná území, tedy do okolí Dubrovníku. V důsledku expanze osmanských Turků se však pozice křesťanských vládců na Balkáně ve 14. a 15. století postupně oslabovala. Vliv ztrácela i Benátská republika, a proto se odtud řemeslníci stěhovali dále do Itálie.

ITÁLIE - KOLÉBKA KRAJKY

Zásluha Benátčanů tkvěla tedy nikoli v tom, že by v 15. a 16. století objevili techniku paličkování, ale že ji rozšířili a zprostředkovali celé západní Evropě. Z mnoha dokladů je totiž zřejmé, že i v Benátkách, v souvislosti s balkánskou produkcí, znali paličkovanou krajkou dřív, než se obecně soudilo.

Itálie je nazývána kolébkou krajky, protože se tu rozvinula z hlediska techniky i vzorů. A právě odtud se šířila do dalších zemí. Zásahu na tom měly i tištěné vzorníky, jejichž prostřednictvím se šířily dobové renesanční vzory.

Jeden z prvních vzorníků vyšel v Benátkách již v roce 1530 pod názvem „Esemplario dei lavori“ od Nicola d' Aristotela (nazývaného Zoppino). Kolem roku 1557 byla opět v Benátkách vydána kniha se vzorníkem paličkových krajek, pro povzbuzení zájmu nazvaná „Le Pompe“. Autor objasňuje, že tyto krajky „jsou nejen krásné, ale také užitečné a potřebné“. Dnes je tato kniha uložena v knihovně Arsenalu v Benátkách.

Právě tato kniha se někdy uvádí jako doklad, že v 16. století krajka v Benátkách vznikla. Problém je ale v tom, že se v ní nenachází žádný úvod o tom, jak se krajka vyrábí, jaký materiál se užívá a jaké nástroje jsou nutné. Autor vzorník sestavil tak, jako by nepsal o nové technice, ale pouze poskytoval návody ženám, které dobře věděly, jak s nimi naložit. Onen neznámý autor také určitě nebyl vynálezcem herdule, jež je v knize zobrazena.

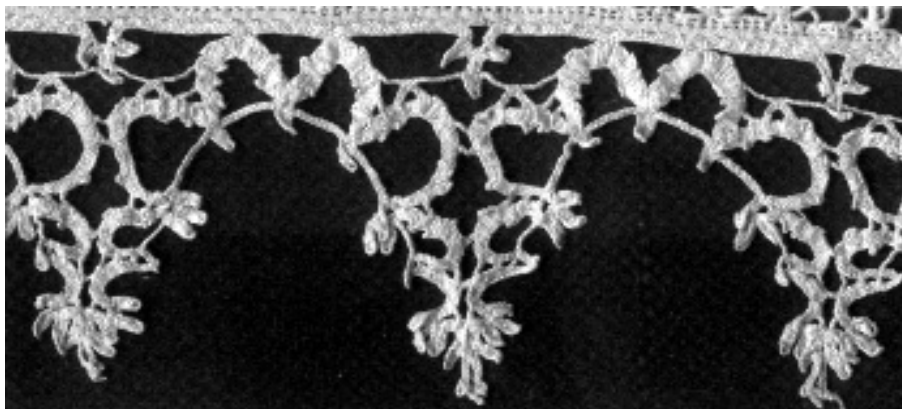
Další datovaný vzorník z této doby byl vydán roku 1527 v italském městě Cologne. Jde o malý osmerkový svazek s 42 tabulka-

■ obrázek 2 Vzorník krajek Nüw Modelbuch (Zurich, 2. pol. 16. stol.)

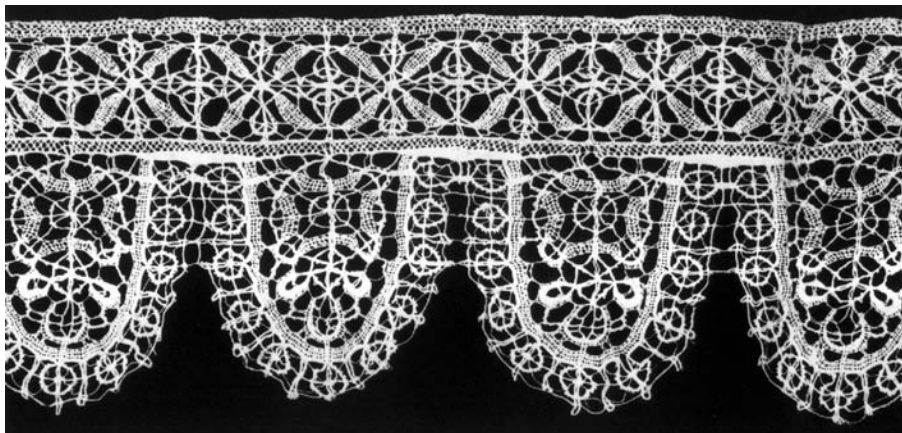

■ obrázek 3 Reticella - šitá krajka (Anglie nebo Španělsko, začátek 17. stol.)

■ **obrázek 4** *Italská krajka ze 16. stol.*

mi. Vzory vycházejí ze středověkých a arabských arabesk a písmen, některé krajky jsou na bílé půdici, zbytek na černé. Většina paličkovaných krajek je doplněna výšivkovými stehy. Ani zde nejsou poznámky k technice a jde zjevně o vzorník, který znalost techniky práce předpokládal. O tom, že se paličkovaná krajka vyráběla v Itálii již před rokem 1500, napovídají také další písemné prameny. Jeden z nich, uložený v katedrále ve Ferrare, obsahuje účet s udáním ceny za opravu a pokovení krajkové ozdoby na jedné ze součástí ornátu, jakési vestě, které se říkalo „vestment“. V benátském archivu existuje dokument datovaný rokem 1476, který výslovně hovoří o výrobě krajky paličkami. Nejstarší doklad z Flander je z roku 1495. Jde o oltářní obraz v chrámu sv. Petra v Lovani, na němž dívka s herduľí paličkuje krajku.

■ **obrázek 5** *Krajka španělských protestantů v Holandsku (začátek 17. stol.)*

Z roku 1493 pochází písemná dohoda mezi dědici rodiny Sforza, která v té době vládla v Miláně. Sestry Angela a Heppolita si v ní dělily majetek. Mezi hodnotnými šperky a jinými osobními věcmi jsou v inventářích sepsány závoje a další textilní součástky s výšivkou (Ricamo a reticella), ozdobné díly (Punti), kusy jemného síťování (Lavoro a groppi), pěkné krajky (Lavoro as ossa) a dvanáct pletených kusů (Punti dei dodisi fusi). Všechny tyto názvy se později objevují jako označení pro krajkou, šitou i paličkovanou.

ZÁKAZY PŘEPYCHU

I když je zřejmé, že technika výroby paličkovaných krajek byla v pozdním středověku alespoň omezenému okruhu výrobců známá, objevuje se sporadicky. Důvod je ovšem zřejmý. Krajka ve středověku nesloužila jako módní doplněk. Románské a gotické oděvy byly střídme a pokud se na nich objevovaly zdobné prvky, bývaly často předmětem kriti-

■ **obrázek 6** Šaty s okružím (pozdní 16. stol.)

ky a dokonce přísných zákazů. Po celý raný středověk vydávali západoevropští panovníci „příkazy proti přepychu“.

Ve francké říši byl takový edikt vydán již roku 608. Zakazoval nosit drahé šaty, neboť sám král Karel Martel (717–741) se oblékal prostě. Také pozdější francouzští králové Filip II. August (1180–1223) a Ludvík VIII. (1223–1226) se snažili v ediktech omezit přepych, který rostl díky rozvoji řemesel. Filip II. August zakazoval nejen drahé oděvy, ale určoval i množství nádobí na stole. Král Ludvík XI. (1226–1270) zakázal, aby neurození lidé používali zlaté nádoby, a zlatníci si museli vždy vyžádat povolení panovníka, pokud od někoho dostali zakázku.

Zákazy přepychu se vydávaly i v Benátkách. Roku 1299 Velká rada zakázala doplňky, stojící více než 5 stříbrňáků. Později bylo ženám zakázáno nosit šperky nad určitý limit, dětem do 12 let bylo zakázáno nosit zlato, stříbro a perly, mládež od 12 do 20 směla používat ozdoby do ceny 25 dukátů.

Podobné zákony existovaly po celý středověk, ale je pravda, že se nedodržovaly. Je paradoxem, že ve Francii za Ludvíka XIV. (1643–1715), v době, kdy si nikdo neuměl představit oděv bez krajek, byla vydána spousta zákazů přepychu a nejméně 12 ediktů proti nošení krajek! Přesně v téže době byla ve Francii založena Královská krajkářská manufaktura. Zákazy totiž zřejmě platily jen pro prostý lid a jejich smyslem bylo odlišit oblečení šlechtice a měšťana. Touha po módních šatech však byla ve všech dobách silnější než zákony.

ZÁPADNÍ EVROPA

Středověká západní Evropa byla kulturně a hospodářsky mnohem jednotnější, než by se dnes na první pohled zdálo. Na troskách antického Říma byla v 9. století obnovena středověká říše římská v čele s císařem. Ke kulturní integraci západní Evropy nesporně přispěla i činnost církve, významnou roli hrály především mnišské řády.

Ještě větší jednota středověké Evropy platila v oblasti hospodářské. Přední italské finančníci působili již koncem 14. století ve většině velkých měst severně od Alp, flanderští a italské obchodníci vozili své zboží až do Skandinávie a do Uher. Od 13. století se kolonizovala lesní půda, kolonisté z Německa se dostali až do Sedmihradska.

Těsné kontakty mezi panovníky a předními velmoži vedly také k určité unifikaci v módě a výtvarném umění. Tím bylo dáno i poměrně rychlé rozšíření krajek v 16. století. Jakmile se objevily na dvorském oděvu v jedné zemi, záhy se začaly napodobovat i v zemích sousedních. A protože byla výroba krajek složitou záležitostí, nejprve se krajky dovážely, teprve později se budovala domácí výrobní střediska. K většímu rozvoji výroby v nových zemích došlo v 17. a 18. století především tam, kde proběhla reformační, nebo kde bylo nábožensky tolerantnější prostředí, které lépe přijímalo přicházející krajky z Flander a Francie. Výjimkou bylo jedině Španělsko, kde se vytvořila vlastní výroba z domácích, katolických zdrojů. Ze všech těchto důvodů má vývoj paličkované krajky v západní Evropě společné rysy a interpretovat ho lze jedině vcelku jako jeden kulturní a umělecký fenomén.

■ obrázek 7 Benetácká šitá krajka (17. stol.)

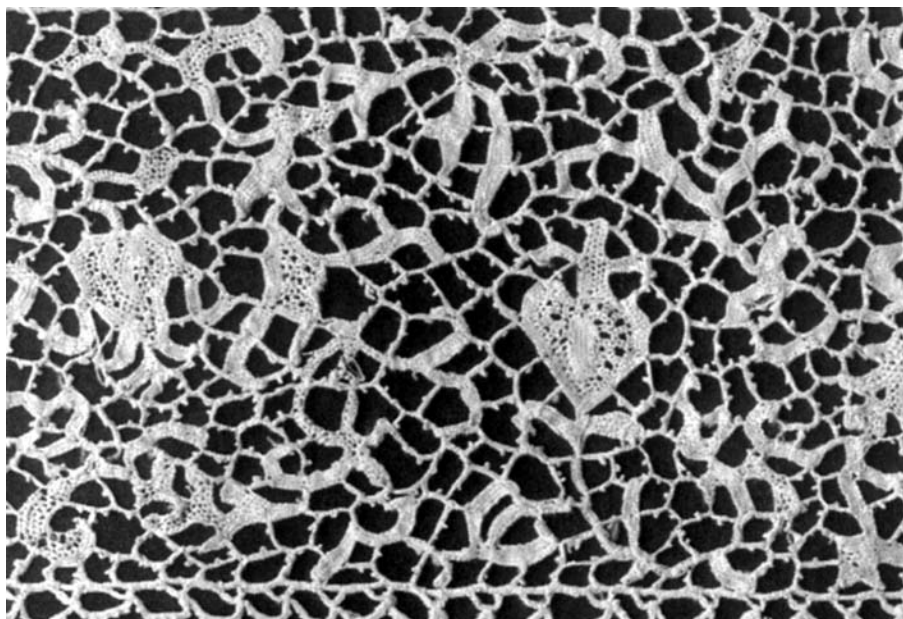
ITÁLIE

Paličkovaná krajka byla v Benátkách známá již ve 2. polovině 15. století. Ve stejné době se tu však mnohem výrazněji rozvíjela krajka šitá. Podobně tomu bylo i v 16. století, kdy byla šitá krajka základním typem benátské produkce.

Benátky byly ve 14. století jedním z nejvýznamnějších městských států s mimořádným politickým a vojenským vlivem. S tureckou expanzí na Balkán v 15. století však jejich politický vliv postupně slábl. Ale v otázkách módy a životního stylu vůbec platily až do

17. století za neotřesitelnou autoritu. V uměleckém řemesle a v oděvní módě ovlivňovali Benátčané vkus především nejvyšších společenských vrstev. Jedním z důsledků bylo i rychlé šíření oblíbenosti krajk po celé tehdejší křesťanské Evropě.

Jedním z nejstarších typů benátské krajky byla reticella, označovaná také jako „řecká krajka“. Obdobím jejího největšího rozkvětu byla léta 1480–1620. Zhotovovala se nejdříve v Benátkách a později i v dalších severoitalských městech. Charakterizoval ji geometrický vzor. Vzorníky šité krajky, dochované z 16. století z Benátek a z Flander, představují obvykle stejné typy. Bylo to proto, že renesanční šitá krajka z Benátek byla často napodobována. Z Flander, které měly v tržní produkci paličkované krajky v té době větší význam, se dochovaly vzory, které se podle předloh benátské šité reticelly zhotovovaly paličkováním.

■ obrázek 8 Coralline, šitá krajka (kolem roku 1700)